

РОЗВИТОК НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

©2021 РУДИК В. К.

УДК 331.25(477)
JEL: H55; G23

Рудик В. К. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи України

Ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, яка формує третій рівень вітчизняної пенсійної системи, має важливе значення для підвищення доходів громадян пенсійного віку. Метою статті є визначення основних шляхів подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в умовах реформування національної пенсійної системи, формування сприятливих умов для залучення все більшої кількості населення до участі в добровільних накопичувальних пенсійних програмах. У статті дана оцінка стану системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, проаналізовано її основні показники за останні три роки. Результати дослідження показали, що на сьогоднішній день добровільні накопичувальні пенсійні програми, які складають основу системи недержавного пенсійного забезпечення, не користуються популярністю серед населення. Визначено основні виклики та чинники, які заважають її розвиткові в нашій країні. Запропоновано основні напрямки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення на найближчу перспективу. Особливу увагу звернуто на доцільність запровадження неоподатковуваних добровільних автоматичних індивідуальних ощадних пенсійних рахунків у банках. Серед пріоритетів покращення функціонування третього рівня важливе місце належить пошуку шляхів подальшого розвитку недержавних пенсійних фондів (НПФ), серед яких виділяють підвищення їх надійності. Для оцінки надійності НПФ як соціально-економічної системи необхідно аналізувати такі параметри, як: наявність довіри громадян до фонду; здатність фонду до виплати грошових коштів; фінансовий стан фонду. Доведено, що вдосконалення законодавчої бази третього рівня вітчизняної пенсійної системи повинно забезпечувати захист майнових прав та інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення, а також впорядкування оподаткування учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Надзвичайно важливим напрямком подальшого розвитку третього рівня національної пенсійної системи вважається зменшення й оптимізація витрат на адміністрування індивідуальних пенсійних рахунків учасників накопичувальних пенсійних програм.

Ключові слова: система недержавного пенсійного забезпечення, накопичувальні пенсійні програми, індивідуальні пенсійні заощадження, пенсійні активи, недержавні пенсійні фонди.

Табл.: 2. **Бібл.:** 13.

Рудик Володимир Касянович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем, Подільський державний аграрно-технічний університет (вул. Шевченка, 13, Кам'янець-Подільський, 32300, Україна)

E-mail: Rudyk_vk63@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9011-4543>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2939367/volodymyr-rudyk/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210895061>

UDC 331.25(477)
JEL: H55; G23

Rudyk V. K. Development of Private Pension Provision in the Conditions of Reforming the Pension System of Ukraine

The efficient functioning of the non-state pension system, which forms the third level of the domestic pension system, is essential for increasing the incomes of citizens of retirement age. The article is aimed at defining the main ways of further development of the non-state pension system in the context of reforming the national pension system, creating favorable conditions for attracting an increasing number of the population to participate in voluntary accumulation pension programs. The article provides an assessment of the status of the non-state pension system in Ukraine, analyzes its main indicators for the last three years. The results of the study showed that today voluntary accumulation pension programs, which form the basis of the system of non-state pension provision, are not popular among the population. The main challenges and factors that hinder its development in our country are determined. The main directions of development of the system of non-state pension provision for the near future are proposed. Particular attention is paid to the expediency of introducing the tax-free voluntary automatic individual savings pension accounts in banks. Among the priorities for improving the functioning of the third level, an important place is to find ways to further develop the non-state pension funds (NSPFs), among which an increase in their reliability is to be highlighted. To assess the reliability of NSPFs as a socio-economic system, it is necessary to analyze such parameters as: presence of public trust in the fund; the fund's ability to cash payments; financial condition of the fund. It is proved that the improvement of the legislative framework of the third level of the domestic pension system should ensure the protection of property rights and interests of participants in the non-state pension provision, as well as ordering the taxation of participants in the accumulation pension system. An extremely important direction for the further development of the third level of the national pension system is the reduction and optimization of the costs of administering individual pension accounts of participants in the accumulation pension programs.

Keywords: system of the non-state pension provision, accumulation pension programs, individual pension savings, pension assets, non-state pension funds.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 13.

Rudyk Volodymyr K. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Finance, Banking, Insurance and Electronic Payment Systems, Podillya State Agrarian and Engineering University (13 Shevchenko Str., Kamianets-Podilskii, 32300, Ukraine)

E-mail: Rudyk_vk63@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9011-4543>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2939367/volodymyr-rudyk/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210895061>

Місія пенсійної системи для сучасного суспільства полягає в забезпеченні високого рівня життя пенсіонерів через використання фінансових ресурсів трьох її основних рівнів. Сучасні реалії у сфері пенсійного забезпечення показують, що солідарна пенсійна система та недержавне пенсійне забезпечення не можуть забезпечити повною мірою достатнє фінансування пенсіонерів навіть на нинішньому рівні, який набагато нижчий за міжнародні соціальні стандарти. У зв'язку з цим у достатньо великих розмірах відраховуються кошти з державного бюджету, які покривають дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Як показує зарубіжний досвід, система недержавного пенсійного забезпечення має досить великі фінансові резерви, які можна використати для підвищення доходів громадян пенсійного віку. Ефективне застосування добровільних накопичувальних пенсійних програм, розвиток фондового ринку, довіра населення до них, законодавче регулювання відносин на третьому рівні сприяли розвитку цієї ланки пенсійної системи в багатьох країнах.

Ураховуючи, що система загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні на сьогодні ще не запроваджена, науковці, експерти, фахівці у сфері пенсійного забезпечення приділяють розвиткові системи недержавного пенсійного забезпечення багато уваги. Основне завдання полягає в тому, щоб розробити такий механізм функціонування добровільних накопичувальних програм, який би зацікавив населення та підвищив довіру до них.

Дослідженню питань розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення приділяли увагу у своїх наукових працях і публікаціях В. Грушко, Ю. Скулиш, С. Лаптев, В. Фатхутдінов, А. Француз, І. Румик, О. Пилипенко [9], О. Піщуліна, О. Коваль, Т. Бурлай [11], співробітники Науково-дослідного інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [8]. Значний вклад у висвітлення питань щодо розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, виявлення причин недостатньої його популярності серед населення, пошуку шляхів покращення функціонування в національній пенсійній системі зробили фахівці й експерти Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» [6].

Аналіз наукових праць по даній проблематиці показав, що система недержавного пенсійного забезпечення в Україні ще не достатньо розвинута; визначено чинники, що впливають на її розвиток в нашій державі; підкреслено її важливість для підвищення пенсійних доходів громадян. Тому напрацювання шляхів подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення являє науковий інтерес і має важливе практичне значення для успішної реалізації пенсійної реформи в Україні.

Оцінка стану третього рівня вітчизняної пенсійної системи показує, що тенденції його розви-

тку, починаючи з 2004 р., не задовольняють потреби пенсійної сфери та самих українських пенсіонерів у забезпеченні додатковим фінансовими ресурсами. Хоча його практичне використання в багатьох країнах свідчить про достатньо високий фінансовий потенціал системи недержавного пенсійного забезпечення. Для успішного застосування добровільних накопичувальних пенсійних програм, підвищення довіри населення до них важливим завданням для фахівців, експертів, науковців виступають: розробка системи захисту пенсійних активів їх учасників від прояву різноманітних фінансових ризиків; зниження оплати за надання послуг по адмініструванню даних активів; пошук ефективних фінансових інструментів для їх інвестування.

Метою дослідження є визначення основних шляхів подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в умовах реформування національної пенсійної системи, формування сприятливих умов для залучення все більшої кількості населення до участі в добровільних накопичувальних пенсійних програмах.

Основною метою запровадження недержавного пенсійного забезпечення було отримання учасниками накопичувальних пенсійних програм додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки. Вона формує третій рівень вітчизняної пенсійної системи, який, за переконаннями вітчизняних фінансистів, базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень і який забезпечує застрахованій особі після виходу на пенсію отримання, крім пенсії за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, додаткової пенсії шляхом добровільних пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів, які стають основою цієї системи, в тому числі й ті, що створені за корпоративними та професійними ознаками [12; с 362].

Система недержавного пенсійного забезпечення базується на використанні принципів добровільного накопичувального пенсійного страхування та, відповідно до діючого вітчизняного пенсійного законодавства, застосовує накопичувальні пенсійні програми [4]. Одержані результати показали, що третій рівень на сьогоднішній день недостатньо розвинутий, не має значного впливу на збільшення пенсійних доходів українських пенсіонерів і не користується довірою в населення. Про це свідчать дані *табл. 1*.

Протягом трьох останніх років хоча і спостерігається динаміка до зростання вартості пенсійних активів і пенсійних внесків у системі недержавного пенсійного забезпечення, але темпи зростання незначні.

Основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Темпи приросту, %	
				2019 р. до 2018 р.	2020 р. до 2019 р.
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	68,8	77,1	87,8	12,1	13,9
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	855,3	874,6	883,0	2,3	1,0
Загальна вартість активів НПФ, млн грн.	2745,2	3143,3	3563,7	14,5	13,4
Пенсійні внески, всього, млн грн	2000,5	2160,8	2377,9	8,0	10,0
у тому числі:					
– від фізичних осіб	172,1	222,7	300,7	29,4	35,0
– від фізичних осіб – підприємців	0,2	0,2	0,3	0,0	50,0
– від юридичних осіб	1827,7	1937,3	2075,5	6,0	7,1
Пенсійні виплати, млн грн	809,9	947,4	1 107,4	17,0	16,9
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	81,3	83,9	87,0	3,2	3,7
Сума інвестиційного доходу, млн грн	1767,7	2200,0	2635,7	24,5	19,8
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн грн	1440,5	1810,9	2179,5	25,7	20,4
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	327,2	389,1	456,1	18,9	17,2
Співвідношення пенсійних виплат і пенсійних активів, %	29,5	30,1	31,1	x	x
Співвідношення витрат, що відшкодовуються, та пенсійних активів, %	11,9	12,4	12,8	x	x
Співвідношення суми інвестиційного доходу та пенсійних активів, %	64,4	70,0	73,9	x	x

Джерело: складено за даними [7; 10].

Звертає на себе увагу той факт, що загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів за досліджуваний період зростала щорічно всього на 1–2%.

Враховуючи, що третій рівень вітчизняної пенсійної системи практично почав використовуватися з 2004 р., важливо розглянути пенсійні виплати із системи недержавного пенсійного забезпечення, їх величину та як вони впливають на пенсійні доходи українських пенсіонерів. Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) у 2020 р. становили 1107,4 млн грн, що на 16,9% більше порівняно з аналогічним періодом 2019 р. (табл. 2). При цьому одноразові виплати зросли на 9,3%, пенсійні виплати на визначений строк – на 29,6%.

Сукупно недержавними пенсійними фондами у 2020 р. було здійснено пенсійних виплат (одноразових і на визначений строк) 87,0 тис. учасникам, тобто 9,9% від загальної кількості учасників, які отримали/отримують пенсійні виплати.

Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату у 2020 р., становив 7,9 тис. грн

(у 2019 р. – 7,5 тис. грн, у 2018 р. – 7,1 тис. грн). Середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату, становив 106,5 тис. грн (у 2019 р. – 82,7 тис. грн, у 2018 р. – 63,4 тис. грн).

Вітчизняні науковці й експерти з даної проблематики, враховуючи такий стан системи недержавного пенсійного забезпечення, відмічають основні виклики та чинники, що заважають її розвиткові в нашій країні. До них можна віднести такі:

- ✦ часті та глибокі економічні кризи в Україні протягом останніх 25 років;
- ✦ низький розмір наявних (реальних) доходів працівників;
- ✦ слабкість банківського та небанківського фінансових секторів, а також недостатній рівень розвитку ринку капіталу (у тому числі брак надійних інвестиційних інструментів);
- ✦ винятково високий рівень оплати послуг, наданих учасникам адміністраторами НПФ, КУА та зберігачами за рахунок їхніх пенсійних коштів (у середньому 4,93% пенсійних АВУ);

Динаміка пенсійних виплат

Показник	Од. виміру	Роки			Приріст 2020 р. до 2019 р., %
		2018 р.	2019 р.	2020 р.	
Одноразові пенсійні виплати	млн грн	545,5	594,5	649,9	9,3
Пенсійні виплати на визначений строк	млн грн	264,4	352,9	457,5	29,6
Усього	млн грн	809,9	947,4	1107,4	16,9

Джерело: систематизовано за даними [10].

- ✦ недовіра до фінансових установ і пенсійної системи серед населення;
- ✦ слабкість нагляду та регулювання у фінансовому секторі, включаючи недержавне пенсійне забезпечення [5].

Для подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення важливим є визначення основних її пріоритетів на перспективу. Вони повинні дати поштовх розвитку добровільних накопичувальних пенсійних програм і сприяти ефективному функціонуванню третього рівня вітчизняної пенсійної системи.

Враховуючи, що основною метою системи недержавного пенсійного забезпечення є досягнення гідного рівня життя громадян після виходу на пенсію шляхом доповнення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, важливим напрямом її розвитку вважається розробка механізму стимулів, які будуть мотивувати людей заощаджувати на пенсію. Для цього необхідно з боку уряду країни розробити комплекс заходів, які б сприяли формуванню системи індивідуальних пенсійних заощаджень. На думку експертів у сфері пенсійного забезпечення, у короткостроковій перспективі з боку державних фінансових інститутів доцільно було б розглянути можливість запровадження неоподатковуваних, добровільних автоматичних індивідуальних ощадних пенсійних рахунків у банках [5; с. 43]. Адаже для запровадження системи індивідуальних пенсійних заощаджень потрібні відповідні передумови. *По-перше*, населенню треба добре розуміти недержавні фінансові установи й інструменти та довіряти їм. *По-друге*, мають бути надійні фінансові інструменти та фінансові ринки для стимулювання внутрішніх інвестицій і створення робочих місць. *По-третє*, зважаючи на високі адміністративні вимоги накопичувальної системи, приватний сектор повинен мати значний адміністративний потенціал.

Проведені дослідження показують, що таких передумов у нашій країні ще не сформовано, тому використання індивідуальних ощадних пенсійних рахунків є корисним і дало б можливість громадянам у такий спосіб заощадити пенсійні кошти. Це є важливим, оскільки для розвитку ринків капіталу та

розроблення надійних фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів потрібен час.

Серед пріоритетів покращення функціонування третього рівня важливе місце належить пошуку шляхів подальшого розвитку недержавних пенсійних фондів. На нашу думку, важливим у вирішенні цієї проблеми є підвищення надійності НПФ. Для оцінки надійності НПФ як соціально-економічної системи необхідно аналізувати такі параметри, як: наявність довіри громадян до фонду; здатність фонду до виплати грошових коштів; фінансовий стан фонду. Кожен із цих параметрів повинен формувати свою систему показників. Досвід функціонування НПФ в Україні свідчить про те, що для їх становлення та повноцінного розвитку ще потрібно докладати дуже багато зусиль. Це пов'язано з великою кількістю об'єктивних чинників, серед яких дуже важливим є значне старіння населення, а прогнози поліпшення такого становища в найближчі роки невтішні.

Якщо фінансовий стан і здатність фонду виплачувати кошти можна оцінити за кількісними характеристиками, то параметр довіри/недовіри досить складно оцінити кількісно, отже, оцінювати його потрібно з використанням якісних характеристик [2, с. 292].

Важливим показником для збільшення довіри населення до НПФ є наявність інформаційної політики, раціональна побудова якої забезпечить збільшення кола вкладників та учасників НПФ. Інформаційна політика НПФ спрямована на досягнення реалізації прав вкладників, учасників, є істотною для прийняття ними рішення про формування недержавної пенсії або про переведення накопичувальної частини пенсії в НПФ (у майбутньому), а також захист конфіденційної інформації про фонд, розголошення якої може завдати шкоди фонду і його вкладникам та учасникам.

Для успішного розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення необхідно вдосконалювати її нормативно-правову базу. Правове регулювання третього рівня вітчизняної пенсійної системи повинно забезпечувати захист майнових прав та інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення, а також упорядкування оподаткування учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Законодавчі документи мають узгоджувати норми

податкового та пенсійного законодавства в частині оподаткування учасників накопичувальної пенсійної системи. Вони повинні бути направлені на запобігання неправильному оподаткуванню обов'язкових і добровільних пенсійних накопичень громадян. Крім того, розробляючи нові законодавчі документи й удосконалюючи вже діючі, потрібно адаптувати їх до законодавства ЄС.

Важливим для поліпшення законодавчої бази системи недержавного пенсійного забезпечення вважається внесення змін до чинних законодавчих документів, які будуть посилювати вимоги та відповідальність учасників третього рівня, а також урахувувати положення Євродиректив, що стосуються пенсійної сфери, тобто імплемувати їх вимоги [3, с. 10–21]. Застосовуючи міжнародний досвід щодо використання й інвестування пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм, потрібно розвивати нормативно-правову базу, що стосується використання правила «розумного інвестора» [1].

Надзвичайно важливим напрямком подальшого розвитку третього рівня національної пенсійної системи вважається зменшення й оптимізація витрат на адміністрування індивідуальних пенсійних рахунків учасників накопичувальних пенсійних програм. Недержавні пенсійні фонди й інші фінансові посередники: адміністратори НПФ, компанії з управління активами (КУА) і зберігачі (банки) здійснюють адміністрування й інвестиційну діяльність щодо пенсійних активів і утримують плату за надання послуг. За інших однакових умов, чим вища вартість адміністрування, управління активами (інвестування пенсійних коштів), тим меншою є сума активів для отримання інвестиційного доходу та, в кінцевому підсумку, для здійснення пенсійних виплат.

У зв'язку з цим, для підвищення ефективності функціонування добровільних накопичувальних пенсійних програм, потрібно зменшити витрати на адміністрування послуг, які надаються фінансовими посередниками, підвищити рівень розкриття інформації, запровадити регулювання ціноутворюючих паперів і прийняти структурні рішення для всього фінансового ринку. Оптимізація оплати витрат за обслуговування пенсійних активів буде сприяти підвищенню довіри громадян до третього рівня, дозволить зберегти учасникам накопичувальних пенсійних програм пенсійні накопичення в більших розмірах. При розгляді цього питання заслуговують на увагу висновки відомого американського інвестора та підприємця Джона Богла (*J. C. Bogle*): «У сфері інвестицій час не загоєє рани. Він роз'ятрує їх. Для доходів час – ваш друг, а для витрат – ворог»; «чудова магія складного відсотка руйнується свавіллям сукупних витрат на інвестування» [13, с. 41].

ВИСНОВКИ

Результати досліджень показують, що на відміну від національних пенсійних систем багатьох європейських країн, в яких система недержавного пенсійного забезпечення розвинута на досить високому рівні, в Україні третій рівень не користується значною довірою населення та не має значного впливу на зростання доходів українських пенсіонерів. У зв'язку з цим пропонуються основні напрямки подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, серед яких – розробка механізму стимулів, що будуть заохочувати людей заощаджувати на пенсію. Для цього необхідно сформувати систему індивідуальних пенсійних заощаджень, яка б могла використовувати неоподатковані, добровільні, автоматичні, індивідуальні ощадні пенсійні рахунки, відкриті в установах банків.

Ураховуючи, що недержавні пенсійні фонди і надалі будуть відігравати основну роль в адмініструванні й управлінні пенсійними активами накопичувальних пенсійних програм, запропоновано шляхи поліпшення їх надійності. Визначено основні чинники, що впливають на надійність системи недержавних пенсійних фондів, а саме: на інвестування коштів пенсійних активів. Удосконалення законодавчої бази дасть змогу поліпшити правові взаємовідносини в системі недержавного пенсійного забезпечення, забезпечити захист майнових прав та інтересів учасників добровільних накопичувальних пенсійних програм. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук Є. Альтернативні підходи до управління активами небанківських фінансових установ та можливості їх використання в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2015. № 11–12. С. 77–81.
2. Бабушкін А. І., Светлова Г. Р. Формування соціально-економічного інституту недержавного пенсійного забезпечення населення України. *Вісник інженерної академії України*. 2008. № 3–4. С. 291–295.
3. Директива 2003/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 3 червня 2003 р. про діяльність установ трудового пенсійного забезпечення та нагляд над ними. Офіційний вісник ЄС, L 235/10. 23.09.2003. С. 10–21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0041&from=LV>
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>
5. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, липень 2019 р. 58 с. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf
6. Основні питання реформування пенсійної системи в Україні. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, серпень 2018 р. 65 с. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Key-Issues-in-Pension-System-Reform-in-Ukraine_Aug2018_UA.pdf

7. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/>
8. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. 270 с.
9. Пенсійна система : підручник / Грушко В. І., Скулиш Ю. І, Лаптев С. М. та ін. 4-те вид., допов. і перероб. Київ, 2019. 512 с.
10. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. URL: <https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokazn>
11. Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ : Заповіт, 2017. 453 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>
12. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: підручник. Київ : Кондор. 2009. 464 с.
13. Bogle J. C. *The Little Book of Common Sense Investing: The Only Way to Guarantee Your Fair Share of Stock Market Returns*. 2nd ed. John Wiley & Sons, Inc., 2007. 287 p.

REFERENCES

- Babushkin, A. I., and Svetlova, H. R. "Formuvannia sotsialno-ekonomichnoho instytutu nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia naselennia Ukrainy" [Formation of the Socio-economic Institute of Non-state Pension Provision of the Population of Ukraine]. *Visnyk inzhenernoi akademii Ukrainy*, no. 3-4 (2008): 291-295.
- Bogle, J. C. *The Little Book of Common Sense Investing: The Only Way to Guarantee Your Fair Share of Stock Market Returns*. John Wiley & Sons, Inc., 2007.
- "Dyrektyva 2003/41/Yes Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 3 chervnia 2003 r. pro diialnist ustanov trudovoho pensiinoho zabezpechennia ta nahliad nad nymy" [Directive 2003/41/EC of the European Parliament and of the Council of June 3, 2003 on the Activities and Supervision of Pension Institutions]. *Ofitsiynyi visnyk Yes*, L235/10. September 23, 2003. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0041&from=LV>
- Hrushko, V. I. et al. *Pensiina sistema* [Pension System]. Kyiv, 2019.
- [Legal Act of Ukraine] (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>
- "Nederzhavne pensiine zabezpechennia v Ukraini: otsinka ta rekomendatsii" [Private Pension Provision in Ukraine: Assessment and Recommendations]. *Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru»*. Kyiv, July, 2019. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf
- "Osnovni pytannia reformuvannia pensiinoi systemy v Ukraini" [The Main Issues of Reforming the Pension System in Ukraine]. *Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru»*. Kyiv, serpen 2018. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Key-Issues-in-Pension-System-Reform-in-Ukraine_Aug2018_UA.pdf
- Ofitsiynyi sait Pensiinoho fondu Ukrainy. <http://www.pfu.gov.ua/>
- "Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia" [Results of Development of the Non-state Pension System]. <https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokazn>
- Pensiina reforma v Ukraini: napriamy realizatsii* [Pension Reform in Ukraine: Areas of Implementation]. Kyiv: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010.
- Pishchulina, O., Koval, O., and Burlai, T. "Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini. Svitovyi dosvid ta ukraïnski realii" [Financial, Social and Legal Aspects of Pension Reform in Ukraine. World Experience and Ukrainian Realities]. Kyiv : Zapovit, 2017. <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>
- Polishchuk, Ye. "Alternatyvni pidkhody do upravlinnia aktyvamy nebankivskykh finansovykh ustanov ta mozhyvosti yikh vykorystannia v Ukraini" [Alternative Going is Near Management of Assets of Unbank Financial Institutions and Possibility of Their Use in Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 11-12 (2015): 77-81.
- Yurii, S. I., Shavaryna, M. P., and Shamanska, N. V. *Sotsialne strakhuvannia* [Social Insurance]. Kyiv: Kondor, 2009.